

УДК 347.956

ЗРАЖЕВСЬКА Н.О.

ПРОВАДЖЕННЯ З ПІДГОТОВКИ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ ДО РОЗГЛЯДУ В СУДАХ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ТА КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЙ

Досліджено правову природу, зміст та особливості підготовки цивільної справи до розгляду апеляційним і касаційним судами, а також запропоновано шляхи вдосконалення правової регламентації цих інститутів.

Ключові слова: *підготовчі дії, апеляційний розгляд, касаційний розгляд, суддя-доповідач.*

Исследуется правовая природа, содержание и особенности подготовки гражданского дела к рассмотрению апелляционным и кассационным судами, а также предлагаются пути усовершенствования правовой регламентации этих институтов.

Ключевые слова: *подготовительные действия, апелляционное рассмотрение, кассационное рассмотрение, судья-докладчик.*

The legal nature, content and peculiarities of civil cases preparation for trial court of appeal and court of cassation are researched. The ways of improving of legal regulation of the institutions are suggested.

Key words: *preparatory actions, appellate review, cassation review, reporting judge.*

Вступ. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Так, законодавець визначає завдання цивільного судочинства в ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Вказані вище завдання спрямовані на забезпечення реалізації конституційного права особи на доступ до правосуддя, передбаченого ст. 55 Конституції України. Встановлення ефективних процесуальних процедур судового захисту цивільних прав, свобод та інтересів є однією з умов дотримання Україною ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. З огляду на це важливе значення має впровадження ефективної системи як розгляду й вирішення цивільної справи судом першої інстанції, так і перегляду судових рішень, винесених за результатами такого розгляду. Саме тому видається доцільним приділити окрему увагу дослідженню особливостей підготовчих проваджень апеляційним і касаційним судами під час здійснення цивільного судочинства.

Стан дослідження. У різний час на проблемні питання підготовки справи до розгляду апеляційним і касаційним судами звертали увагу такі науковці, як М.І. Балюк, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, В.В. Кривенко, Д.Д. Луспенник, О.І. Угриновська, Є.А. Чернушенко, П.І. Шевчук та інші.

© ЗРАЖЕВСЬКА Н.О. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри медичного права факультету післядипломної освіти (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького)

Результати дослідження. Для якомога детальнішого розгляду питань, присвячених особливостям підготовки до розгляду справи в судах апеляційної та касаційної інстанцій треба дослідити правову природу цих інститутів, їх місце в системі цивільного процесу. Більшість науковців визначають поняття цивільного процесу як вид врегульованої нормами цивільного процесуального права юридичної діяльності, що є системою дій щодо здійснення правосуддя в цивільних справах, яка охоплює процесуальні дії суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу, здійснюється в межах чіткої цивільної процесуальної форми [1; 2; 3; 4]. Уся сукупність цих процесуальних дій і процесуальні правовідносини, їх взаємопов'язаність та суворі послідовність складають систему цивільного процесу [5]. З огляду на це підготовка цивільної справи до розгляду апеляційним і касаційним судами є юридичною діяльністю, яка складає визначену цивільними процесуальними нормами систему процесуальних дій суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу з підготовки справи до розгляду на стадії апеляційного й касаційного провадження.

Якщо питання самостійності підготовки цивільної справи до розгляду судом першої інстанції в науці цивільного процесу як його стадії є дискусійним, то питання самостійності інституту підготовки справи до розгляду судом апеляційної й касаційної інстанцій видається не настільки актуальним. Так, із прийняттям у 2004 р. нового ЦПК України та впровадженням попереднього судового засідання започатковано нову стадію цивільного процесу [6]. Однак з урахуванням викладення ч. 7 ст. 130 ЦПК України в редакції Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI, якою передбачено, що попереднє судове засідання не є обов'язковим, питання правової природи підготовки цивільної справи до розгляду судом першої інстанції стає актуальним.

Системний і структурний аналіз розміщення та змісту норм, що регламентують інститут підготовки цивільної справи до розгляду, глави 1 розділу V ЦПК України, присвяченій апеляційному провадженню та здійсненню останнього суддею-доповідачем одноособово, поза межами судового засідання, дозволяє дійти висновку, що цей процесуальний інститут є елементом стадії апеляційного провадження, а не самостійною стадією. Такої ж думки дотримуються Є.А. Чернушенко та Д.Д. Луспенник [7; 8]. Однак більшість науковців досліджуваний процесуальний інститут визначають як стадію цивільного процесу [9]. Також як елемент стадії касаційного провадження можна розглядати й підготовку справи до касаційного розгляду, що полягає в підготовці суддею-доповідачем доповіді з викладенням обставин справи в десятиденний строк після її отримання. Однак відповідно до ст. 332 ЦПК України в п'ятиденний строк після складання доповіді має бути проведений попередній розгляд справи, який є самостійним етапом стадії касаційного провадження, оскільки за його результатами суд касаційної інстанції колегією в складі трьох суддів може відхилити касаційну скаргу та залишити рішення без змін; скасувати рішення за наявності підстав, які зумовлюють обов'язкове скасування рішення; призначити справу до розгляду. Закріплене ч. 4 ст. 332 ЦПК України положення щодо повноважень на обов'язкове скасування рішення застосування ч. 4 ст. 332 ЦПК України судом касаційної інстанції під час попереднього розгляду справи є неможливим, як справедливо зазначено в абз. 3 п. 16 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВСС України) «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14 червня 2012 р. № 10, оскільки норми ЦПК України не містять підстав, які зумовлюють обов'язкове скасування судового рішення [10]. Тому вважаємо за доцільне запропонувати виключити ч. 4 ст. 332 ЦПК України.

У науці цивільного процесуального права складові підготовки розгляду справи судом апеляційної інстанції визначають переважно таким чином: реєстрація й оформлення справи в апеляційній інстанції; підготовчі дії судді-доповідача; закінчення підготовчих дій і призначення справи до розгляду в суді апеляційної інстанції [11]. Таке визначення змісту досліджуваного інституту пов'язано з дещо іншою регламентацією допуску апеляційної скарги до розгляду за ЦПК України 1963 р. Крім того, іноді до елементів підготовки відносять відкриття апеляційного провадження (прийняття апеляційної скарги до внесення змін у ЦПК України Законом України від 20 грудня 2011 р. № 4176-VI) [12].

На нашу думку, реєстрація справи з апеляційною скаргою в апеляційному суді є початком стадії апеляційного провадження. З початком стадії апеляційного провадження пов'язується й перебіг процесуальних строків стадії. Законодавець чітко визначає строки передачі справи судді-доповідачу не пізніше наступного дня та вирішення ним після надходження справи питання про відкриття апеляційного провадження (ч. 1 ст. 297 ЦПК України).

Варто зауважити щодо спірності питання обрахунку початку перебігу трьохденного строку для вирішення питання про відкриття апеляційного провадження, тобто настання події, з якою пов'язується його початок, оскільки з дослівного змісту речення другого ч. 1 ст. 297 ЦПК України не вбачається, що після надходження справи до суду чи судді-доповідача треба в трьохденний строк вирішити питання про відкриття апеляційного провадження. Така ситуація узгоджується зі стадією апеляційного провадження, на відміну від положень ч. 4 ст. 122 ЦПК України, ч. 1 ст. 328 ЦПК України, ч. 1 ст. 360-1 ЦПК України, ч. 2 ст. 364-1 ЦПК України. Роз'яснення вказаних питань не знаходимо й у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24 жовтня 2008 р. № 12 (далі – ППВС України від 24 жовтня 2008 р. № 12) [13]. Вирішенням такої ситуації може стати офіційне тлумачення речення другого ч. 1 ст. 297 ЦПК України Конституційним Судом України.

Крім цього, на етапі вирішення питання про відкриття апеляційного провадження суддя може відмовити у відкритті апеляційного провадження (ч. 4 ст. 297 ЦПК України), що у свою чергу буде завершенням стадії апеляційного провадження, оскільки не скасована касаційною інстанцією ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження є перешкодою для повторного звернення з апеляційною скаргою цієї особи (п. 3 ч. 4 ст. 297 ЦПК України). Тому реєстрацію справи й відкриття апеляційного провадження повною мірою можна віднести до елементів підготовки розгляду справи в суді апеляційної інстанції з точки зору відмінності завдань цих двох інститутів, однак на практиці вони є надзвичайно взаємопов'язаними, оскільки суддя-доповідач після відкриття апеляційного провадження, виконуючи вимоги ст. 298 ЦПК України, починає здійснювати підготовку справи до апеляційного розгляду.

Наступним елементом підготовки розгляду цивільної справи апеляційним і касаційним судами є саме підготовчі дії судді-доповідача, які можна поділити на дві групи: ті, що вирішуються в безумовному порядку, та ті, вирішення яких залежить від наявності певних умов, а саме волі сторін. В основу такої класифікації покладено критерій диспозитивності цивільного судочинства. Частина 1 ст. 301 ЦПК України визначає, що протягом десяти днів із дня отримання справи суддя-доповідач вчиняє підготовчі дії. Обраховувати вказаний строк треба з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження (а у випадку касаційного провадження – з дня отримання справи суддею-доповідачем, тобто на наступний день після її отримання відповідною канцелярією суду), оскільки в разі постановлення ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження, повернення скарги, повернення справи до суду першої інстанції для належного оформлення, відмови у відкритті касаційного провадження, повернення касаційної скарги (без отримання витребуваної справи) неможливо вчиняти підготовчі дії в справі, адже це може призвести до порушення основних принципів цивільного судочинства. З огляду на зазначене варто в першому реченні ч. 1 ст. 301 ЦПК України слово «отримання» замінити словами «відкриття апеляційного провадження в справі чи скасування рішення апеляційного суду у зв'язку з нововиявленими обставинами або отримання суддею-доповідачем справи, що направлена на новий апеляційний розгляд».

Розглянемо першу групу підготовчих дій. Протягом десяти днів суддя-доповідач вчиняє, зокрема, такі дії: з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі та визначає характер спірних правовідносин і закон, який їх регулює. На думку В.М. Кравчука та О.І. Гришовської, на цьому етапі суддя-доповідач визначає коло осіб, яких потрібно викликати, оскільки не завжди виникає необхідність заслуховувати всіх осіб [14]. Зокрема, це стосується випадків апеляційного оскарження таких ухвал суду першої інстанції окремо від рішення суду, як про відмову в прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасуванні

судового наказу; про повернення заяви позивачеві (заявникові); про відмову у відкритті провадження в справі; про відмову у відкритті провадження за нововиявленими обставинами; про відмову у відкритті провадження в справі про скасування рішення третейського суду; про повернення заяви про скасування рішення третейського суду; про повернення заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду. З'ясування питання про характер спірних правовідносин і закон, що їх регулює, має велике значення, оскільки, вирішуючи їх, суддя-доповідач, не перевіряючи законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, визначає в тому числі предмет доказування в справі, що відіграє значну роль під час вирішення інших питань, передбачених ст. 301 ЦПК України. Зокрема, це стосується з'ясування обставин, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, та з'ясування того, які обставини ними визнаються чи заперечуються. Однак особливістю підготовки справи до розгляду апеляційним судом, на відміну від суду першої та касаційної інстанцій, є здійснення останньої суддею-доповідачем одноособово поза межами судового засідання, для чого судді-доповідачу треба ретельно вивчати матеріали справи. Така одноособова форма підготовки справи до розгляду зумовлює й певну обмеженість повноважень, на протипагу праву суду першої інстанції, відповідно до ч. 4 ст. 130 ЦПК України постановити за результатами попереднього судового засідання судові рішення в разі визнання позову, укладання мирової угоди. Саме тому законодавець передбачив повноваження касаційного суду під час попереднього розгляду справи на відхилення касаційної скарги та залишення рішення без змін, що може являти собою вирішення справи по суті й завершення стадії.

Перейдемо до розгляду другої групи питань під час підготовку розгляду справи апеляційним і касаційним судами. Вирішення цих питань залежить від волі сторін (про поважність неподання доказів до суду першої інстанції; про виклик свідків; призначення експертизи; витребування доказів; судові доручення щодо збирання доказів; залучення до участі в справі спеціаліста, перекладача; вирішення питання щодо вжиття заходів забезпечення позову; вирішення питання про зупинення виконання рішення). Підготовку цих питань треба розглядати крізь призму можливого зловживання процесуальними правами, про важливість запобігання якому вказує А.О. Олійник [15]. Вирішення суддею-доповідачем суду апеляційної інстанції питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції здійснюється в разі надання особою, яка подала апеляційну скаргу, нових доказів з обґрунтуванням поважності причин неподання останніх до суду першої інстанції. При цьому важливе значення має визначення власне обставин неподання доказів, однак аж ніяк не їх оцінка для вирішення справи, яка здійснюється колегією суддів апеляційного суду після їх дослідження в судовому засіданні, як того вимагають ст. ст. 212, 304 ЦПК України. Тому суддя-доповідач суду апеляційної інстанції не може одноособово вирішити питання про належність, допустимість і достовірність цих доказів, а лише підготувати до розгляду в підготовчій частині судового засідання з розгляду апеляційної скарги колегією суддів питання про прийняття таких доказів і їх дослідження. Тобто судді-доповідачу суду апеляційної інстанції належить з'ясувати обставини, на які посилається сторона під час обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, з точки зору їх об'єктивності, відсутності умислу або недбалості особи, яка їх подає.

Крім того, сутність нових доказів потрібно відрізнити від доказів, якими підтверджуються нововиявлені обставини, на чому наголошується також у п. 4 Постанови Пленуму ВСС України «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами» від 30 березня 2012 р. № 4 [16]. Судове рішення не може переглядатись у зв'язку з нововиявленими обставинами в разі, якщо обставини, передбачені ч. 2 ст. 361 ЦПК України, відсутні, а є підстави для перегляду судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку або Верховним Судом України. Такі підстави визначені ст. ст. 292, 324, 355 ЦПК України. Вказівки стосуються насамперед випадку оскарження в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції особою, яка не брала участі в справі, про права та обов'язки якої суд вирішив питання (наприклад, задовольнивши позов

відчужувача про припинення договору довічного утримання у зв'язку зі смертю набувача за наявності його правонаступника, не залучивши останнього до участі в справі). У разі скасування рішення апеляційного суду про ухвалення нового рішення в справі чи зміну рішення, у зв'язку з нововиявленими обставинами справа розглядається на загальних підставах за раніше поданою апеляційною скаргою, як і у випадку скасування рішення чи ухвали апеляційного суду, за результатами розгляду апеляційної скарги вищим судом із направленням справи на новий апеляційний розгляд. На нашу думку, у таких справах варто проводити підготовчі дії, визначені ст. 301 ЦПК України, з урахуванням особливостей кожного із зазначених випадків.

На неузгодженості положень п. 6 ч.1 ст. 301 та ч.2 ст. 303 ЦПК України наголошують М.І. Балюк та Д.Д. Луспенник, зазначаючи, що клопотання, яке стосується нових доказів, має розглядатися в підготовчій частині судового засідання з розгляду апеляційної скарги, оскільки лише в такому випадку матиме місце реалізація принципу прогнозованості дій апеляційного суду для учасників процесу, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [17]. З огляду на таку ситуацію вважаємо за доцільне вказаний п. 6 ч. 1 ст. 301 ЦПК України виключити, оскільки вирішення таких питань має здійснюватися в підготовчій частині судового засідання, а підготовка розгляду справи із цих питань може бути здійснена й у межах п. 5 ч. 1 ст. 301 ЦПК України. Це сприятиме реалізації принципів змагальності й диспозитивності цивільного судочинства, тоді як вирішення клопотання щодо вжиття заходів забезпечення позову, виходячи із завдання цього інституту, і так має здійснюватися без повідомлення відповідача й інших осіб, які беруть участь у справі (п. 7 ч. 1 ст. 301 ЦПК України), тому його здійснення можливе на досліджуваному етапі, і це не буде впливати на реалізацію згаданих вище принципів. З підстав обмеження реалізації принципу змагальності цивільного судочинства також не видається доцільним вирішувати питання про призначення експертизи під час підготовки справи до апеляційного розгляду. Такий висновок підтверджується змістом ст. 143 ЦПК України щодо порядку призначення експертизи, прав сторін при цьому, а також ст. 144 ЦПК України, якою встановлено вимоги до ухвали суду про призначення експертизи. Крім того, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 202 ЦПК України суд може зупинити провадження в справі в разі призначення експертизи, а зробити це поза межами судового засідання не вбачається можливим.

Як зазначалося вище, для вирішення питань, передбачених п. п. 6–7 ч. 1 ст. 301 ЦПК України стороні або іншій особі, яка бере участь у справі, належить заявити відповідне клопотання. Таке клопотання(заява) має відповідати вимогам, передбаченим ст. ст. 134, 136, 151 ЦПК України. У разі недотримання зазначених вимог судді-доповідачу під час підготовки розгляду справи апеляційним судом треба таку заяву залишити без руху та надати строк для усунення виявлених недоліків. У разі виконання вимог такої ухвали треба відповідну заяву прийняти та призначити до розгляду (розглядати в підготовчій частині судового засідання з розгляду апеляційної скарги), а в разі невиконання вимог щодо усунення недоліків таку заяву (клопотання) повернути. У випадку виконання згаданих вимог під час подання такої заяви окремо від апеляційної скарги судді-доповідачу належить надіслати її копію особам, які беруть участь у справі, що має бути здійснено під час вирішення питання про призначення справи до розгляду. При цьому варто враховувати роз'яснення ВСС України щодо забезпечення позову в суді апеляційної інстанції в разі відсутності судді-доповідача на роботі з поважних причин у день надходження заяви, надані в Інформаційному листі від 16 січня 2013 р. № 10-72/0/4-13.

Натомість у суді касаційної інстанції вирішення питання про забезпечення позову є неможливим, тоді як клопотання про зупинення виконання рішення вирішується під час відкриття касаційного провадження. Вирішуючи питання про зупинення виконання судового рішення, суд касаційної інстанції враховує необхідність у цьому, зокрема в разі ймовірності утруднення повторного розгляду справи внаслідок можливого скасування судового рішення, забезпечення збалансованості інтересів сторін, запобігання порушенню прав осіб, які брали участь у справі та які не брали такої участі, проте рішенням суду вирішено питання про їх права, свободи чи обов'язки [18]. Така ситуація обумовлена власне завданням стадії перегляду справи касаційним судом.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 301 ЦПК України суддя-доповідач суду апеляційної інстанції вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи. Таким діями, наприклад, може бути рішення про витребування висновку органу опіки й піклування про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини, якщо такий не було надано до суду першої інстанції. Більше того, на нашу думку, у разі незалучення до участі в справі такого органу суддя-доповідач на цьому етапі може й залучити його до участі в справі, викликавши в судове засідання з розгляду апеляційної скарги. При цьому такі дії не суперечать роз'ясненням Верховного Суду України від 27 вересня 2010 р. щодо відсутності повноважень апеляційного суду залучати до участі в справі осіб, які не брали участі в справі, оскільки справа про усиновлення є справою окремого провадження, тобто виду непозовного цивільного судочинства. Вчинення підготовчих дій, передбачених п. п. 6–8 ч. 1 ст. 301 ЦПК України, здійснюється за правилами, встановленими главою 3 розділу III ЦПК України. Зазначені норми повинні застосовуватися з урахуванням специфіки апеляційного провадження (наприклад, вирішення клопотання про забезпечення позову під час підготовки справи до апеляційного розгляду можливе й без судового засідання, хоча це передбачено ст. 153 ЦПК України), проте прямої вказівки на це в ст. 301 ЦПК України немає. Про це зазначає й Д.Д. Луспенник [19]. Тому ч. 2 ст. 301 ЦПК України після слів «цього Кодексу» треба доповнити словами «з винятками й доповненнями, встановленими цією главою».

Щодо вчинення дій, передбачених п. п. 6–8 ч. 1 ст. 301 ЦПК України, судді належить постановити відповідну ухвалу окремим процесуальним документом, як того вимагають норми ст. ст. 132, 133, 137, 144 ЦПК України, оскільки згідно зі ст. 210 ЦПК України ухвала суду має бути законною й обгрунтованою. Така ухвала оскарженню в касаційному порядку не підлягає. З перерахованих ухвал внесенню до Єдиного державного реєстру судових рішень підлягає лише ухвала про вжиття заходів забезпечення позову, постановлена судом апеляційної інстанції. Натомість вчинення підготовчих дій, передбачених п. п. 1–5 ч. 1 ст. 301 ЦПК України здійснюється суддею без постановлення відповідної ухвали, а про вчинення таких дій треба доповісти колегії суддів апеляційного суду під час вирішення питання про призначення справи до розгляду, яка є логічним завершенням підготовки справи. Схожа ситуація й з усною формою підготовки доповіді суддею суду касаційної інстанції, а внесенню до Єдиного державного реєстру судових рішень підлягає ухвала колегії суддів, постановлена під час попереднього розгляду касаційної скарги.

Висновки. Таким чином, підготовка цивільних справ до розгляду апеляційним і касаційним судами як юридична діяльність, що складає визначену цивільними процесуальними нормами систему процесуальних дій суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу з підготовки справи до розгляду на стадії апеляційного й касаційного провадження, є запорукою швидкого й ефективного розгляду та вирішення справи. Задля вдосконалення інституту підготовки справи до розгляду апеляційним і касаційним судами необхідно внести відповідні зміни до цивільного процесуального закону, які їх регламентують. Для цього в першому реченні ч. 1 ст. 301 ЦПК України слово «отримання» варто замінити словами «відкриття апеляційного провадження в справі чи скасування рішення апеляційного суду у зв'язку з нововиявленими обставинами або отримання суддею-доповідачем справи, що направлена на новий апеляційний розгляд», ч. 2 ст. 301 ЦПК України після слів «цього Кодексу» доповнити словами «з винятками й доповненнями, встановленими цією главою», а п. 6 ч. 1 ст. 301 ЦПК України та ч. 4 ст. 332 ЦПК України виключити.

Список використаних джерел:

1. Гражданское процессуальное право Украинской ССР : [учебник] / М.И. Штефан, Е.Г. Дрижчаная, Л.К. Радзиевская и др. – К. : Вища школа ; Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 319 с.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранникова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Тимченко Г.П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан / Г.П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 142.

4. Васильєв С.В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ / С.В. Васильєв. – вид. 2-е, переробл. і доповн. – Х. : Еспада, 2009. – 464 с.
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду / Н.Л. Бондаренко-Зелінська. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 188 с.
6. Цивільне судочинство. Судова практика / за заг. ред. А.Г. Яреми. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
7. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є.А. Чернушенко ; Одеська НЮА. – О., 2004. – 20 с.
8. Луспеник Д.Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання / Д.Д. Луспеник // Право України. – 2007. – № 6. – С. 73–75.
9. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранникова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
10. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 червня 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2012_rik.htm.
11. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є.А. Чернушенко ; Одеська НЮА. – О., 2004. – 20 с.
12. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранникова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
13. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/3d61c3a8ccc4721dc22574fd004f9a27?OpenDocument>.
14. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
15. Олійник А.Ю. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами: питання теорії та практики / А.Ю. Олійник // Юридична Україна. – 2013. – № 7. – С. 88.
16. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2012_rik.htm.
17. Балюк М.І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях та відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 708 с.
18. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 жовтня 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2012_rik.htm.
19. Луспеник Д.Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання / Д.Д. Луспеник // Право України. – 2007. – № 6. – С. 73–75.